

על סיפור עגנוני אחד שנשכח – "הפדיון"

נילי בן-ארי

"אנשים אומרים שסיפורי מעשיות יפים
לשינה, ואילו אני אומר, שעל ידי סיפורי
מעשיות אפשר לעורר נרדמים משנתם".
(רבי נחמן מברסלב)

סיפורו של עגנון "הפדיון" – על המתח בין החסידויות בעלז וסדיגורה – לא נכלל אף לא באחד
מהכרכים של כתבי עגנון שיצאו לאור בחייו או לאחר מותו. ייתכן שהן המחבר והן בתו חשבו
שהסיפור אינו בשל לפרסום. ב-3 באוקטובר 1986 הודפס הסיפור בעיתון **הארץ**. לא ידוע למה
בכל זאת החליטו לפרסמו.

במוטו לסיפור מצהיר עגנון ש"מה שעשו האבות לשם שמים עושים הבנים לשם דבר אחר". מעיון
בסיפור מתברר שגם מעשיהם של האבות רחוקים מלהיות מעשים לשם שמים. יצרים
פרימיטיביים ואפלים הם שמניעים את התנהגותם של גיבורי הסיפור. מאמר זה מבקש לבדוק

את המתח בין המוטו, שיש בו התרפקות ואידאליזציה של ימים עברו, ובין הסיפור המציג שנאה המעוותת את עיני החסידים ומכשירה מעשים אשר לא ייעשו. נראה שהמוטו הוא בעצם אמירה אירונית.

עלילת הסיפור, שסיפר למספר ר' דב גלזר,¹ מתרחשת בעיירה הקטנה פידקמין, הסמוכה לבראד. שמונה מיהודי העיירה היו חסידי סדיגורה, וכל השאר חסידי בעלז. לחסידי בעלז היה בית כנסת גדול, ולחסידי סדיגורה קלייזל קטן. כשביקר הרבי מבעלז בבראד הסמוכה לפידקמין, שמעו על כך חסידיו בפידקמין ונסעו לבראד להביאו בכבוד גדול לעירם. ביקורו העתידי של הרב ציער את חסידי סדיגורה ועורר את קנאתם, והם החליטו להפילו בפח ולביישו לעיני כל העיר. חסידי בעלז ורב העיר עשו "פדיון" – מעין טקס של השבעה וכישוף שנועד להפיל את הרבי מבעלז בברכת המינים. בערב שבת, בתפילת מנחה, התכנסה כל העיר בבית הכנסת לשמוע את הרבי מבעלז בעוברו לפני התיבה, ובחזרת הש"ץ, בברכת המינים, אכן טעה הרבי מבעלז וסירב לחזור על הברכה (על פי ההלכה, הטועה בברכת המינים חייב לחזור ולומר אותה מראשיתה: "מחוייב לחזור").²

משהתעקש הרבי מבעלז, יצא רב העיר מבית הכנסת ובעקבותיו חסידים רבים. במוצאי שבת יצא הרבי מבעלז מפידקמין בבושת פנים. הכול ידעו שלמעשה אחראים חסידי סדיגורה, ובעטיו עברו כמה מחסידי בעלז שבעיירה לחסידות סדיגורה. הסיפור מסתיים בנסיעתם של החסידים החדשים לרבי מסדיגורה.

¹ ברבים מסיפוריו מציין עגנון בפתיחה את שם האדם שסיפר לו את הסיפור. להלן כמה דוגמאות: "דבר זה סיפר לי מר חיים נחמן ביאליק עליו השלום" ("קול האם", אלו ואלו. שוקן תש"ד, מהדורה רביעית, עמוד קצ"ד); "דבר זה שמעתי מפי החסיד ר' אלכסנדר אורי יצ"ו ששמע מהחסיד הישיש ר' חיים וויטמן עליו השלום ששמע מפי הרבי מהושיאטין זכר צדיק לברכה". ר' חיים וויטמן היה סבא של דודתי ציפורה שווגר, ומפיה שמעתי שהוא אכן סיפר את הסיפור (נילי בן ארי) ("אל תבקש לעצמך יותר ממה שנותנים לך", האש והעצים. שוקן תשכ"ב, עמוד קי"ז); לפעמים עדויות מסוג זה מופיעות בסוף הסיפור: "דבר נאה זה סיפר לי ידידי החסיד ר' קלמן שאול וילנר שיחיה, חתנו של ר' וולויל טירקיל זצ"ל" ("בסעודתו של משיח", עיר ומלואה. שוקן תשל"ג-1973, עמוד 669). הכרתי את ר' קלמן שאול וילנר, שהיה ידיד נפש של סבי, ווידאתי אצל בתו, שולה הפנברוק, שהוא אכן סיפר את הסיפור לעגנון. אם כך, סביר שגם ר' דב גלזר הוא שם אמתי. שאלתי בין חסידי סדיגורה ולא הצלחתי למצוא אדם כזה.

² וְלַמְלֻשִׁינִים אֵל תְּהִי תַקְוָה, וְכָל הַמִּינִים כָּרְגַע יִאֲבְדוּ, וְכָל אוֹיְבֵי עַמְּךָ מִהֲרָה יִכָּרְתוּ, וְהַזְדִּים מִהֲרָה תַעֲקֹר וְתִשָּׁבֵר וְתִמְגַּר וְתִכְלֵם וְתִשְׁפִּילֵם וְתִכְנִיעֵם בְּמִהֲרָה בְּיַמִּינוּ. בְּרוּךְ אַתָּה ה', שׁוֹבֵר אוֹיְבִים וּמְכַנְיַע זְדִים (תפילת י"ח). "העובר לפני התיבה וטעה, בכל ברכות כולן, אין מחזירין אותו. טעה בברכת המינים, מחזירין אותו ואומרה בעל כרחו. ומפני מה מחזירין אותו. חיישין שמא מין הוא, שאם יהא בו צד מינות, קלל עצמו ועונין הקהל אמן" (תנחומא ויקרא סימן ב'; מדרש לקח טוב במדבר פרשת בהעלתך).

בסיפור מתוארת שמחתם של חסידי סדיגורה באותו ערב שבת שבו היה אמור הרבי מבעלז לעבור לפני התיבה. השמחה עוררה את סקרנותם של חסידי בעלז, אבל היא נותרה בלא מענה עד התקלה שאירעה בתפילת מנחה של ערב שבת. השתלשלות האירועים היא התשובה לסקרנותם – חסידי סדיגורה שמחו בידיעה ובביטחון שתצלח המזימה בידם: "כל אותו היום של ערב שבת היו חסידי סדיגורה שמחים ומובטחים שהקדוש ברוך הוא יסייע אותם ויביאו את הרב מבעלז לידי תקלה עד שלא יזקוף מכאן ולהבא את ראשו. ראו חסידי בעלז את שמחתם של חסידי סדיגורה ושאלו זה לזה, לשמחה מה זו עושה? ואין עונה, שחסידי סדיגורה לא גילו סודם לאחרים".

"הפדיון" הוא סיפור של מאבק בין יצרים עזים בעולם היהודי. בסיפור זה העימות היצרי מתרחש במישור האישי – שתי קבוצות חסידים שכל אחת מהן נוהה אחרי רבי אחר. בסיפור "שני תלמידי חכמים שהיו בעירונו"³ (בקובץ **סמוך ונראה**) העימות פורץ בין שני אישים על רקע התנגשות הלכתית – פרשנות שונה של סוגיה בגמרא – ועליה נוספת בעיית הבדלי מעמדות; האגו עומד מול הטקסט. בשני הסיפורים מביא היצר את האדם להתנהגות לא נאותה ולמלחמה בלא פשרות. ב"שני תלמידי חכמים", סיפור שאינו עוסק בקהילה החסידית, ההתנגשות בין היצרים גורמת למותם של שני הגיבורים. חיי התורה שהוצגו כביכול בפתיחה לא הועילו; הגיבורים אינם הולכים בדרכי התורה, ואת העיירה בסיפור מציג עגנון כמקום שנסתלקה ממנו השכינה.

התנגשות ומחלוקת שסופה מיתה קיימות גם בסיפור "הנידח"⁴, וכן באחד הסיפורים המאוחרים של עגנון, "כסוי הדם"⁵, שהוא סיפור של מחלוקת בענייני שחיטה:

כל קהילה שנתן בה עיניו להתקבל שם לשוחט לא נתקבל, למה, מפני המחלוקת, פעמים מחלוקת שבין חסידים למתנגדים ופעמים מחלוקת שבין חסידים לחסידים. הרביים עצמם שלום היה ביניהם והיו באים זה אצל זה, חסידיהם יריבים היו אלו עם אלו. כל הדבוק ברבו רוצה שהכל יהא מתנהג על פי רבו וכל דבר שאינו נעשה על דעת רבו כאילו לא נעשה. ואם אי אפשר לבטלו עושים מחלוקת ויורדים זה לזה לחייהם... אין קץ לדברי ריבות וקטטת ומחלוקת ובזבז ממון ושוחד וקלקול משפחות וחילול השם... אני איני שוכח אותם... ועוד אומר לך אלמלא מלשינות ולשון הרע והתוודעות לרשות לא היתה צפורן אחת מישראל ניזוקת.⁶

יצרים אפלים ועמוקים כגון קנאה, שנאה, יוהרה, רדיפת שררה וכבוד אישי שלטו בחיים היהודיים של הקהילה על כל מעמדותיה. גם פידקמין היא מקום שהסתלקה ממנו השכינה.

³ תודה לפרופ' יהודה פרידלנדר שהפנה את תשומת לבי לסיפור הזה.

⁴ ש"י עגנון. **אלו ואלו**. שוקן, מהדורה רביעית, תש"ך עמודים ט-ס.

⁵ ש"י עגנון. **לפנים מן החומה**. שוקן תשל"ה, עמודים 50-104.

⁶ שם. עמודים 65-66.

בסיפור יסודות ראליסטים רבים: העיר פידקמין, עיירה קטנה בגליציה, הנמצאת 13 מייל מהעיר ברודי (בראד). בשנת 1907 היו בה בין 1,400 ל-2,000 יהודים, כשליש מתושביה, וסביר להניח שהאומדן נכון גם לסוף המאה.⁷ רוב יהודיה היו חסידים ונחלקו לשתי קבוצות: חסידי בעלז וחסידי הושיאטין.⁸ לעתים קרובות נקראו כל חסידויות בית רוז'ין בשם סדיגורה, מפני שרבי ישראל מרוז'ין, שברח מהצאר הרוסי, התיישב בסדיגורה, ובה הקים גם בנו הבכור את חצרו. מוזכרים בסיפור כמה שמות של חסידי סדיגורה: שם החסיד הוגה הרעיון – ר' איטשי זאב; שמו של רב העיר – הרב יהושע העשיל שהוא דמות היסטורית;⁹ בעל הבית החשוב – ר' יצחק זליג. שמות הרבי מבעלז והרבי מסדיגורה אינם מוזכרים. סביר להניח שמדובר בר' יהושע רוקח מבעלז (1823-1894) ואולי ביורשו של רבי ישראל מרוז'ין, רבי אברהם יעקב מסדיגורה, בנו השני של רבי ישראל. באדר תרכ"ט פרצה מחלוקת חריפה בין חסידות צאנז ובין בית רוז'ין, וזוהי כנראה המחלוקת שאליה מרמז המחבר.

באשר למחלוקת בין חסידות בעלז לחסידות סדיגורה שבה עוסק סיפורנו, לא ידוע על קרע גלוי ביניהן ולא מצאתי על כך עדויות בכתב.¹⁰ ידוע שחסידי בעלז לא חיבבו במיוחד את חסידי רוז'ין, שייצגו טון מתון יותר בעבודת ה'.¹¹ ב-1869 פרצה מחלוקת חריפה בין חסידות סדיגורה

⁷ יש יותר מעיירה אחת הנושאת שם זה, אבל בסיפור "הפדיון" מדובר בזו שליד ברודי. העיירה נמצאת היום באוקראינה.

⁸ בניו של רבי ישראל מרוז'ין היו אף הם אדמו"רים. בנו השישי, רבי מרדכי שרגא פרידמן מהושיאטין, ייסד את חסידות הושיאטין.

⁹ שלמה באבער. **אנשי שם**. עמודים 82-85; **כלילת יופי**. עמודים א-ל"ח; משה לייטר. **תשובת רבה האחרון של לבוב**. הדרום טז, עמוד 83; יהושע העשיל מקראקא. **מגיני שלמה**. באתר HebrewBooks; יהושע בן יוסף. **פני יהושע**. אמסטרדם ה'ת"ע 1715, באתר HebrewBooks; שו"ת פני יהושע במאגר הספרים הסרוקים של הספרייה הלאומית של ישראל; הרב יהושע בן יוסף. **פני יהושע**. ה'תע"ה 1917, באתר HebrewBooks הקדמת המאסף, חתנו של נכד המחבר.

¹⁰ שאלתי על הנושא את הרב יהושע מונדשיין, את פרופ' דוד אסף ואת אחי ר' דוד גרוס, רבם של חסידי גור באשדוד. סבא שלנו היה חסיד הושיאטין נאמן, ואבא, פרץ צבי הכהן גרוס, היה חסיד בעלז, כך שאחי מתמצא בשתי החצרות.

¹¹ לדעת פרופ' דוד אסף יש בסיפור זה עדות גם למשחק הכפול שבעלז שיחקה במחלוקת הזאת (צאנז-סדיגורה), שכן עשתה עצמה כמי שאיננה מעורבת, אך בפועל נאבקה בסדיגורה: "הרב יששכר דב רוקח כתב לאדמו"ר רוז'ין מכתב ובו בא אליהם בטענות שזנחו את קהל חסידיהם בפולין ועברו לוינה. האדמו"ר מצאנז ביקר את בית רוז'ין על גינוני המלכות שלהם. הביקורת הנוספת של בית בעלז על בית רוז'ין הייתה בנושא הקו החינוכי. האדמו"ר רבי ישראל מטשורטקוב (גם הוא מצאצאי רבי ישראל מרוז'ין) רצה להקים רשת בתי ספר שבה ישולבו יחד עם לימודי התורה גם לימודים מקצועיים, כדי לאפשר לבוגריהם להתפרנס בכבוד, אך נסוג מיוזמתו זאת עקב מחלוקת קשה

לחסידות צאנז ובמוקדה פרשת הרבי מליובה – ר' דב-בער פרידמן, בנו השלישי של ר' ישראל פרידמן מרוז'ין ואחיו של הרבי מסדיגורא. מחלוקת זו, שנודעה בשם "מחלוקת צאנז-סאדיגורא", הכתה גלים בעולם החסידי. כל אחת מהחסידויות כתבה מכתבי השמצה והפיצה שמועות קשות על חברתה.

חילוקי הדיעות בין שתי החצרות התפתחו בזמנו של רבי חיים מצאנז (ר' חיים הלבפשטאם, 1797-1876), מייסדה של חסידות צאנז. רבי דב-בער מליובה התחתן עם בתו של הצדיק מצ'רנוביל, וב-1851 התמנה לאדמו"ר העיר חוש שברומניה; משם עבר לסקולן וממנה לליובה. באותה העת נשבו רוחות ההשכלה באירופה. רבי דב-בער עבר לצ'רנוביץ, הצטרף לתנועת ההשכלה והביע את דעותיו בעיתונות התקופה.¹² עקב לחץ משפחתי כבד פרסם רבי דב-בער הצהרה ובה חזר בו מדעותיו החדשניות; בהשפעת המשפחה הוא עבר לגור בבית אחיו בסדיגורה, שם הסתגר והתבודד עד מותו.

כבר בפסקה הראשונה של סיפורנו אומר המספר בגלוי שהסיפור מעיד על קרע בחברה היהודית במזרח אירופה: "מעשה זה אין בו לא תורה ולא חכמה ולא מוסר ולא יראת שמים. ולמה נכתבה, ללמד על אבותיהם של הקומוניסטים וצעירי ציון, מה שעשו האבות לשם שמים עושים הבנים לשם פוליטיקא".¹³ וכך נפתח הסיפור: "[סח לי¹⁴ ר' דוב גלזר] כל פידקמין כרוכה היתה אחר הרבי מבעלז, ואילו להרב הצדיק מסדיגורה לא היו לו שם אלא שמונה חסידים בלבד. שמונה חסידים אלו ייסדו להם קלייזיל קטן וקבעו בו מקום לתפילתם, זה הקלייזיל הסדיגורי, שחסידי בעלז קורים לו דרך גנאי קלייזיל של טקלי, על שם אותה ערלית שקנו ממנה חדר לתפילתם". כבר בפתיחה רומז המספר על נושא הסיפור: "חסידי בעלז קורים לו דרך גנאי קלייזיל של טקלי". משפט זה חושף את היריבות בין שתי החסידויות, יריבות המתפתחת ומוצאת ביטוי מעשי בהמשך הסיפור.

¹² דוד אסף. **דרך המלכות**. מרכז זלמן שז"ר 1986, עמוד 458. כן מייחסים לו מכתב מטשערנאוויץ מיום א' לחודש אדר תרכ"ט לפ"ק: "ואם אמנם אין לאל ידי לבער את הקוצים מכרם בית ישראל לטהר את אמונתנו מהבלי המנהגים אשר אין להם עקר בתורת אלהים רק עלו עם בני עמנו מבבל ושאר הגוים אשר התערבו בהם".

¹³ בעמוד הראשון של הסיפור הוסיפה בתו של ש"י עגנון אמונה ירון: "את המלה פוליטיקא מחק אבי על ידי העברת קו עליה ובמקומה כתב את המלים 'דבר אחר', כלומר 'מה שעשו האבות לשם שמים עושים הבנים לשם דבר אחר'".

¹⁴ הלל יוס טוען שכאשר עגנון משתמש בביטוי "סח לי" מדובר על מסורת של מסירה אמיתית של זיכרון, אנקדוטה, שמועה וכיוצא בזה ("בין סגנון למשמעות. על הסיפור 'דמעות' של עגנון". מתוך המפתח ליצירת ש"י עגנון באמצעות מחשב).

"קלייזל קטן" הוא כינוי של הקטנה לקלויז, כינוי של בית המדרש במזרח אירופה. לדעתו של פרופ' אלחנן ריינר נגזר השם "קלויז" מהמילה קלויסטר (מלטינית: claustrum)¹⁵ ואולי מבצבצת בשם זה נימת ביקורת מצד המספר. חסידי סדיגורה בסיפורנו מעדיפים להתפלל בחדר קטן, בלא מניין ובלבד שלא יתפללו עם חסידי בעלז... פגישתנו הראשונה עם הקלויז היא מבעד לעיניהם הציניות והמזלזלות של חסידי בעלז – ההקטנה הכפולה, קלייזל קטן, וציון העובדה שהמקום נקנה מידיה של ערלית, מעצימים את הפוטנציאל השלילי הטמון בו.

מימי הבעש"ט ועד המאה ה-19 שאפה החסידות לעשות את הצדיק הנווד ליושב קבע. ואולם צדיקים רבים נהגו לבקר בקביעות בקהילות חסידיהם במשך כל המאה ה-19. היו רבנים שהרבו בביקורים, והיו שהמעטו. בביקור מסוג כזה מביאים חסידיה של פידקמין את הרבי מבעלז, מבראד לעירם, בכבוד ובהידור רב: "פעם אחת נשמעה שמועה בעיר שהרב מבעלז בא לבראד. נסעו חסידיו שבפידקמין לבראד והביאו אותו מבראד לפידקמין, בתופים ובמחולות ובכל כלי שיר. ואנשי מעשה נתלבשו במלבושים של קוזקים רוכבים על סוסים ובמלבושים של בעלי מלחמה. אין לשער ואין לספר אפילו מקצת ממקצת מן הכבוד שעשו לו חסידיו לרב מבעלז ביום שהביאו אותו לעירם".

הם מביאים אותו "בתופים ובמחולות ובכל כלי שיר". במשנה (סוכה ה' משנה ד') מתוארת שמחת בית השואבה במילים דומות: "והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלתים ובחצוצרות ובכלי שיר".¹⁶ בסיפור מכונים חסידי בעלז המקבלים את פני הרבי בהידור רב (מלבושי קוזקים) – אנשי מעשה; בגמרא (תענית כד ע"ב; כה ע"א) נאמר: "משמת רבי חנינא בן דוסא, בטלו אנשי מעשה". במשנה סוטה ט' טו' מסופר על רבי חנינא בן דוסא שהרבה במעשים טובים. מתברר שאנשי מעשה הם עושי מעשים טובים או עושי נסים. בהמשך המשנה נאמר: "משמת רבי יוסי קטנותא, פסקו חסידים". בסיפורנו המעשים שעושים חסידי בעלז הם מנהגי גויים – לבוש של קוזקים ושל בעלי מלחמה. המספר רומז לנו שכשם שאנשי המעשה אינם אנשי מעשים טובים, כך אולי גם חסידותם מוטלת בספק.

על חסידים בלבוש קוזקים מספר יל"ג בסיפורו "אחרית שמחה תורה":

¹⁵ ראו: אלחנן ריינר. "הון, מעמד חברתי ותלמוד תורה: הקלויז בחברה היהודית במזרח אירופה במאות הי"ז-י"ט, ציון. שנה נח, חוב ג'. החברה ההיסטורית הישראלית. תשנ"ג, עמודים 287-328.

¹⁶ גם בסיפור "הנידח" (אלו ואלו. מהדורה שלישית, תש"ך, עמוד י). מתוארים החסידים היוצאים לקבל את פני הרבי הבא לעירם: "נתמלא כל המקום שמחה, הרבי בא הרבי בא. נזדרזו אנשי סגולתו ונתקרבו עד המרכבה, נתנו שלום לרבי והתירו את הסוסים ממושכותיהם ונכנסו במקומם למשוך את המרכבה". בסיפור הזה הצדיק מופיע בשמו, רבי אוריאל (אולי רמז לרבי אורי מסטרלינק). "הנידח" הוא סיפור של מחלוקת קשה בין חסידים למתנגדים.

ואחרי הכרכרה מרכבה מרקדה רתומה לארבעה סוסים ברודים, חבושים מתג ורסן של כסף מעשה קרש להלל מאד; ונהדר בכבוד על המרכבה יושב על יריעה מרוקמת אדר היקר ר' לייבעלע מקרימבילישק בכבודו ובעצמו, לבוש לבנים ועטוף לבנים כמלאך השרת ושני חסידים בחורים לבושי מכלול עומדים על מסעד המרכבה לאחוריו ושנים אחרים יושבים על המושב לפני מנהלים בסוסים ומשמיעים קול שוט; וגדוד פרשים, עשרה חסידים מלובשים בגדים כקזקין, רוכבים על סוסים קטנים מיוזנים, עוטרים את מרכבת הכבוד משלושת עבריה והמון צבים וכרכרות דוהרים ומכרכרים בכל עוז; ואחוריו כל אדם ימשוך ולפניו אין מספר; המון רב למאד.¹⁷

נראה שיל"ג המשכיל מספר על כך בבלגלוג, וכך משתמע גם מסיפורו של עגנון.

מזיכרונותיו של יחזקאל קוטיק עולה שהמנהג ללבוש בגדי קוזקים ולנסוע במרכבה, כדי לקבל את פני רבם, היה נוהג מקובל בחצרות חסידים. הרבי נסע במרכבתו היקרה ברחובות העיר, והיהודים רצו אחריה וצעקו "דוד מלך ישראל חי וקיים":

הסיפור על רבי דוד מטלנה מעלה עתה בזיכרוני את החתונה המפוארת שנערכה לבתו של רבי אשר מקארלין עם בנו של הרבי מטריסק (החתן מצאצאי ר' מרדכי מצ'רנוביל, החתונה נערכה בקארלין בשנת 1859)... שתי מרכבות היו אמורות לעבור, האחת לחתן והאחרת לכלה, מרכבתו של החתן היתה רתומה לשלושה-עשר סוסים כנגד שלושה-עשרה מידות, כסף וזהב צצו מכל עבר. על הסוסים סיפרו כי היו גלגולים של אנשים חשובים. כבר שכחתי את השמות של כל הנשמות הגדולות הללו, שמתוך רגש פטריוטי התגלגלו והיו לסוסים... על פי בקשת גבירי מינסק ופינסק קיבלו החסידים רשות מן המושל להתחפש לזמן מה לקוזקים. אנו זקוקים לקוזקים משלנו שילוו את מרכבת החתן, גדוד שלם של חסידים שיהיו לבושים כמו קוזקים אמיתיים, עם כידונים ארוכים ופרגולים. בימים הטובים ההם היה אפשר להשיג הכול, והחסידים היו לקוזקים.

ר' ישראל יקירנו הלחין שיר לכת קוזקי, ועוד לפני החתונה נסע במיוחד לקארלין עם שמחה בנו של הרב מקאמניץ, כדי ללמד את ה'קוזקים' לעתיד כיצד לזמר אותו...
הקוזקים הללו שמרו על הסדר, שלא יקרה, חס וחלילה אסון.¹⁸

קבלת הפנים המפוארת שערכו חסידי בעלז לרבם מעוררת את חמתם של חסידי סדיגורה, מיעוט נטול זכויות וכבוד בפידקמין, ומזרזת אותם לפעולה: "היו חסידי סדיגורה יושבים ומצטערים ושואלים, במה זכה הרב מבעלז לכל הכבוד הזה, והלוא אינו ראוי אפילו לקצת מזה. היה שם חסיד אחד ר' איטשי זאב שמו, היה יושב כל אותו השבוע ומהרהר בלבו שכדאי לעשות מעשה, שאם לא ילך זה בכבודו יותר ויותר". זוהי לשון אירונית. מהמשך הסיפור מתברר שהמעשה, שלא כמו מעשיו הטובים של רבי חנינא בן דוסא, הוא מעשה מבזה ומשפיל. עד סוף הסיפור לא ברור לנו מדוע הרבי מבעלז אינו ראוי לכבוד וגם עילת המחלוקת בין שתי החסידויות

¹⁷ יל"ג. אחרית שמחה תוגה. כתבי יהודה ליב גורדון – פרוזה, תל-אביב תש"ך, פרק ד.

¹⁸ נע ונד: זיכרונותיו של יחזקאל קוטיק. חלק שני. תרגם, הדיר וביאר: דוד אסף. הוצאת בית שלום עליכם / אוניברסיטת תל-אביב תשס"ה, עמודים 185-187.

אינה ידועה. אולי רוצה המספר לומר שלדעתו אין עילה וזוהי מחלוקת לשם מחלוקת, ולא מחלוקת לשם שמים, ואולי בזאת טמונה ביקורת נוספת.¹⁹

חסידי סדיגורה נחלצים מיד לפעולה ומגייסים את כל האמצעים העומדים לרשותם, כשרים ושאנים כשרים:

בחמישי בשבת אור ליום ו' ערב שבת אחר תפילת ערבית עמד ר' איטשי זאב ודפק על השולחן שבקלויז ואמר, איש אל יצא מן הקלויז. תענית חלום²⁰ היה לי ואני רוצה להברות עמכם. מיד העמיד על השולחן קיתון יין שרוף וקערה מלאה תפוחי אדמה קלויים. ישבו ושתו לחיים ואכלו.

כטוב לב המסובים באכילה ובשתיה הודיע להם ר' איטשי זאב את צערו ואמר, אי אפשר להניח את הדבר כך. ואם אתם שותקים – בשמים אין שותקים. וכבר גילו לי בחלום את שצריכין לעשות. אלא לשם כך צריכין עשרה ואנו אין אנו אלא שמונה. אלא יודע אני שרבי העשיל רב העיר נוטה בלבו לסדיגורה, אלא הואיל וכל העיר כרוכה אחר בעלז הריהו סובל ושותק. עכשיו שאנו עושים מעשה ונתיש כחו של בעלזאי, שוב לא יהא רבי העשיל מתיירא, ויצטרף עמנו למנין. ועשירי למנין נצרף את הקדוש ברוך הוא.

תענית חלום היא תענית שמתענים כדי להיטיב את החלום הרע שחלמו. אמרו חז"ל: "יפה תענית לחלום כאש לנעורת" (שבת י"א). בתלמוד, במסכת ברכות נה ע"א-נז ע"ב מופיעה סוגיה העוסקת בחלומות. אדם שחלם חלום רע חושש שמא זו נבואה ומחפש דרכים להיטיב את חלומו. יש תפילות מיוחדות לשם כך, ובסידור עבודת ישראל יש פסוקים המסייעים להטבת החלום:²¹

הרואה חלום ונפשו עגומה עליו, ייטיו בשחרית בפני שלושה מאוהביו, ויאמר בפניהם שבע פעמים: חלמא טבא חזאי... ואח"כ אומר שלושה פסוקים שיש בהם "היפוך", שלשה פסוקים שיש בהם "פדיון" ושלושה פסוקים שיש בהם "שלום"... פדיון – פדה בשלום נפשי מקרב לי בי ברבים היו עמדי (תהילים נה יט); ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם... (ישעיהו נא יא); ויפדו העם את יונתן ולא מת (שמואל א יד מד).

אחת השיטות להטבת החלום הרע היא סעודת הבראה,²² וזוהי הדרך שבה בוחר ר' איטשי זאב, אלא שאין כוונתו להיטיב את החלום הרע כי אם לממשו, והוא מצהיר על כוונתו הזדונית בפני חבריו, חסידי סדיגורה "...ונתיש כוחו של בעלזאי": אנשי החבורה חוגגים ומיטיבים את לבם

¹⁹ מגמה זו של מחלוקת שסופה אסון משתקפת גם ביצירות אחרות של עגנון, למשל ב"הנידח" (אלו ואלו. מהדורה שלישית, שוקן תש"ך) וב"תהילה" (עד הנה. מהדורה רביעית, שוקן תש"ך), אלא שבשני הסיפורים הללו המחלוקת היא בין חסידים למתנגדים.

²⁰ בספרי השו"ת מופיעות שאלות העוסקות בהטבת חלום. בבית הכנסת בטיקוצ'ין שבפולין מופיעים על קירות ההיכל שני טקסטים גדולים של תפילה להטבת חלום מברכות נה ע"ב.

²¹ יצחק זליגמן בער. סדור עבודת ישראל. רדלהיים תרכ"ח, עמוד 578.

²² "יְדֵי נָשִׁים רְחֻמָּנִיּוֹת בְּשָׁלוֹ יִלְדִיָּהֶן הָיוּ לְבָרוֹת (למאכל) לְמוֹ בְּשָׁבֵר בֵּת עַמִּי" (איכה ד י). ברה משמעו אכל. הברה – האכיל. שם העצם – בריה. ואחרי שעושים לו ההטבה אומרים לו, "לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך, כי כבר רצה האלהים את מעשיך" (קהלת ט ז).

באכילה ובשתייה. ברור להם שרצונו של מקום הוא שיבזו את הרבי מבעלז בעיני אנשי העיר "ואם אתם שותקים – בשמים אין שותקים". מטבעות הלשון שבהן משתמש המספר מחדדים את הפער בין השיבוץ המקראי ובין משמעותו בסיפור, למשל: כטוב לב – אחשוורוש: כטוב לב המלך בין (אסתר א י) – אחשוורוש מצטייר במקרא כשתיין. בסיפורנו, לאחר האכילה והשתייה, זוממים החסידים להכשיל את הרבי מבעלז. בסיפוריו של עגנון שוכנים זה לצד זה המציאות הראלית והבדיונית – הנסים והנפלאות. לצד ההגזמה והגיחוך שיבץ עגנון בסיפור גם דמויות היסטוריות. כך למשל, רבי העשיל²³ – ב-1870 שימש הרב אברהם יהושע השל באב"ד רבה של פידקמין.

מאחר שעם חסידי סדיגורה נמנים שמונה בלבד, הם צירפו אליהם את רבי העשיל, וכדי להשלים לעשרה, ביקשו לצרף את הקב"ה למניין, "ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם? שנאמר אלהים נצב בעדת אל" (ברכות ו ע"א). במדרש תנחומא מסופר על אחי יוסף שגזרו חרם על מי שיגלה את אוזן אביהם על מעשה המכירה, וכדי לתת תוקף לחרם צירפו את הקב"ה למניין.²⁴ (מדרש תנחומא פרשת וישב סימן ב) מניין הוא אספה לדברים שבקדושה, וכאן – לקללה. ראו גם "המנין",²⁵ שם חכמי צפת מאלצים את הקב"ה להחיות מת כדי שיצטרף למניין, ולא יאלצו לבטל תפילה בציבור.

חסידי סדיגורה חוברים יחדיו ומטכסים עצה כיצד להבאיש את ריחו של הרבי מבעלז בעיני חסידיו:

מה מעשה ביקש ר' איטשי לעשות? אמר ר' איטשי זאב, מנהג יש לו לבעלזאי כל מקום שבא לשם הריהו עובר לפני התיבה. אם כן צריכים לעשות "פדיון" ולהתפלל שיכשל בתפילתו בברכת המינים. שכל הטועה בה צריך לחזור לראש הברכה, והוא הרי עקשן ועומד על דעתו ויסרב, ומשיסרב יכריז רבי העשיל בתורת רב העיר שמחוייב לחזור, שאם לאו חושדין אותו שמא יש בו שמץ מינות. ישרה עצתו של ר' איטשי זאב והסכימו לעשות "פדיון".

מה משמעותו של טקס הפדיון בסיפורנו? פדיון נעשה בדרך כלל לרפואה ולהצלה ולביטול גזרות שונות ומשונות. הפדיון אינו נתינת ממון לרבי גרידה, אלא זהו טקס קבלי-מיסטי – נטילת

²³ רבי העשיל מופיע גם בסיפור אחר של עגנון, "חבית דרבי יוחנן", אלו ואלו. שוקן תש"ך, עמ שסט. אך נראה ששם הכוונה לרבי העשיל מקרקא, אמצע המאה ה-17.

²⁴ "אמרו [האחים]: נחרים בינינו שלא יגיד אחד ממנו ליעקב אבינו, אמר להם יהודה ראובן אינו כאן ואין החרם מתקיים אלא בעשרה, מה עשו שתפו להקב"ה באותו החרם שלא יגיד לאביהם, כיון שירד ראובן בלילה לאותו הבור להעלותו ולא מצאו קרע את בגדיו ובכה חזר לאחיו אמר להם הילד איננו ואני אנה אני בא, הגידו לו את המעשה ואת החרם ושתק, ואף הקדוש ברוך הוא אף על פי שכתוב בו מגיד דבריו ליעקב (תהלים קמז) דבר זה לא הגיד מפני החרם לפיכך אמר יעקב טרף טורף יוסף" (מדרש תנחומא פרשת וישב סימן ב).

²⁵ ש"י עגנון. "המנין", אלו ואלו. מהדורה שלישית. שוקן 1959, עמודים תמ-תמג.

מטבעות במספר מסוים, הנחתן בערמות מיוחדות והעברתם מערמה לערמה.²⁶ ולשאלת טיבו של הפדיון ראו את מאמרה של חביבה פדיה.²⁷ על פי הסיפור ביצעו גם אנשי סדיגורה טקס זה, אך במקום לבקש על ריפוי חולים, על פרנסה וכיוצא באלה הם ביקשו שהרבי מבעלז ינחול מפלה. משבשלה אצלם תכנית ההכשלה הם ניגשים לביצועה, ובשלב הראשון מגייסים לעזרתם את רב העיר:

אותה שעה אחר חצות לילה היתה וכבר היה רב העיר ישן. הלך אצלו ר' איטשי זאב ודפק על הדלת ואמר לו, הרב מתבקש לבוא מיד לקלויז של טקלי. הבין הרב שאין מוציאין אדם ממטתו אחר חצות לילה, אלא אם כן יש בו צורך גדול. נטל ידיו ולבש את בגדיו והלך לקלויז. הטעימו אותו מן המשקה פעמיים שלוש וישבו עד שהאיר הבוקר. כיון שהאיר הבוקר הלכו כולם כאחד לבית המרחץ לטבול במקוה וחזרו לקלויז ועשו פדיון והתפללו בצבור. אין ידוע אם מצאו עשירי או אם צירפו את הקדוש ברוך הוא למנין.

גם בקטע זה, כמו בקודמים לו, קיים מתח בין מעשה לכוונה ובין השיבוצים וזכרי הלשון לשימוש שעושה בהם המחבר בסיפור. רב העיר קם משנתו ונוטל ידיו; משהאיר הבוקר טובלים הרב והחבורה במקווה, מטכסים עצה בקלויז, עושים פדיון ומתפללים בצבור. זהו תיאור של טקס דתי, ולכאורה כל מעשיהם נעשים על פי ההלכה. גם זכרי הלשון בסיפור לקוחים כולם מההלכה ונועדו לסייע לאדם להתקרב אל בוראו. אלא שבפועל נועדו מעשיהם להשיג את ההפך ולהכשיל את הרבי מבעלז.

הטבילה במקווה נועדה להיטהרות, ואילו בסיפור – להפך. הפער הנוצר בין הלשון המייצגת מנהג קדום ובין כוונת החסידים, בונה את האירוניה החריפה – אמצעים כשרים למטרה שפלה. גם אזכורים של שעות היממה ושל מעשים שבשגרה משמשים ליצירת כפל כוונות: "שעה אחר חצות לילה" היא שעה שמלאכי חבלה משוטטים בה.²⁸ הביטוי "עד שהאיר הבוקר" מזכיר קטע בהגדה של פסח: "מַעֲשֵׂה בְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי

²⁶ תודה לרב יהושע מונדשיין שסייע לי בחיפוש הרקע הריאלי לטקס פדיון שתכליתו רעה. בהתכתבות בחודש יולי 2010 כתב הרב מונדשיין: זה שלא מצינו שימוש בפדיון לרעה אינו מלמד דבר. גם על שימוש לטובה יש בידינו מעט מאד דיווחים, וזה בוודאי אחוז אפסי לגבי מספר הפעמים שערכו את הטקס הזה. ואם הטקס נערך פעמים ספורות גם שלא לטובה, סביר מבחינה סטטיסטית שלא נמצא אף דיווח על כך.

²⁷ חביבה פדיה. "הדגם החברתי-דתי-כלכלי בחסידות", **צדיק ועדה**. מרכז זלמן שז"ר 2001 עמודים 361-362. תודה לפרופ' דוד אסף שהפנה אותי למאמר זה.

²⁸ "לְאֶסְהָדָא עַל עוֹבְדֵינָא טְבִין דְּבַר נֶשׁ, מִמְּלֶאכֵי חַבְלָה וּמִפְּלִ מְזִיקִין ... שְׁנֵי רַחֵל – וְהֵם הַצְרִיכוֹת תִּיקוֹן עַד לְהִיוֹת אִשָּׁה אַחַת – זֶהוּ תִיקוֹן רַחֵל וְלֹאָה שֶׁהוּא תִיקוֹן חֲצוֹת" (ליקוטי הזוהר. עמוד ב); "ישכים קודם אור הבוקר לקום להתחנן לפני בוראו... וטוב למי שמקדים, שיכין לשעות שמשתנות המשמרות, שהן בשליש הלילה, ולסוף שני שלישי הלילה, ולסוף הלילה" (טור אורח חיים סימן א) – שעת חצות נחשבת לשעת חילופי משמרות, זמן תפר. בספרות העולם וכן בספרות המנהגים היהודית רואים בה שעה מסוכנת, ומכאן נולד המנהג לומר בה תיקון חצות.

טֶרְפוֹן, שְׁהָיוּ מְסֻבִּין בְּבֵי בְרֵק, וְהָיוּ מְסַפְּרִין בְּיִצְיַאת מִצְרַיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם: רְבוּתֵינוּ, הַגֵּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית." כֵּן הִסִּיטוּאֲצִיָּה מְנוּגַדֶת לְסִיפּוּרָנוּ. בְּהַגְדָה הַהֲתוּעָדוֹת הַיָּא לְצוּרְכֵי הַבַּאת הַגְּאוּלָה, מֵרַד בְּשִׁלְטוֹן הַרומִי, מֵטֵרָה לְאוֹמִית. וְאִילוּ בְּסִיפּוּרָנוּ הַהֲתוּעָדוֹת הַיָּא לְצוּרְכֵי הַכְּשִׁלַת הַרְבִּי מִבְּעֵלְז.

חֲסִידֵי סְדִיגוּרָה בְּטוּחִים בְּהַצְלַחַת הַמְזִימָה שֶׁרְקָחוּ וּבִהְיוּתָהּ לְשֵׁם שָׁמַיִם וּלְרַצוֹנוֹ שֶׁל מְקוֹם, וּמִפְּגִינִים בִּיטְחוֹן וּשְׂמִחָה: "כֹּל אוֹתוֹ הַיּוֹם שֶׁל עֶרֶב שֶׁבֶת הָיוּ חֲסִידֵי סְדִיגוּרָה שְׂמִחִים וּמוֹבְטָחִים שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יְסִייעַ אוֹתָם וַיְבִיאוּ אֶת הַרְבֵּי מִבְּעֵלְז לְיַדֵּי תַקְלָה עַד שֶׁלֹּא יִזְקוּף מִכָּאן וְלִהְבֵּא אֶת רֵאשׁוֹ. רְאוּ חֲסִידֵי בְּעֵלְז אֶת שְׂמִחָתָם שֶׁל חֲסִידֵי סְדִיגוּרָה וּשְׂאִלוּ זֶה לְזֶה, לְשְׂמִחָה מֵהַ זֶה עוֹשֶׂה? וְאֵין עוֹנֶה, שֶׁחֲסִידֵי סְדִיגוּרָה לֹא גִילוּ סוּדָם לְאַחֲרִים".

עֲגוּנוֹן מִמְּשִׁיךְ בְּמִלְאֶכֶת הַהִיפּוּכִים שֶׁלוֹ: "לְיַדֵּי תַקְלָה" – בְּרֵטְנוֹרָא עַל אֲבוֹת ב' מִשְׁנָה ט' "אִיזוֹ הַיָּא דֶּרֶךְ רַעָה שִׁיתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם?.. שְׂאִינוּ רוֹאֵה אֶת הַנּוֹלָד שֶׁלֹּא יָבוֹא לְיַדֵּי תַקְלָה" – חֲסִידֵי סְדִיגוּרָה תַכְנְנוּ וְעִמְלוּ קִשּׁוֹת לְהַבִּיֵא אֶת הַרְבֵּי מִבְּעֵלְז לְיַדֵּי תַקְלָה. מִשְׁנָה בְּרֵכּוֹת ד' ב': "רְבִי נַחוּנְיָה בֶן הַקְּנָה הָיָה מִתְּפַלֵּל בְּכַנִּיסָתוֹ לְבֵית הַמְּדַרְשׁ וּבִיִצְיַאתוֹ תַפְּלָה קִצְרָה... א"ל: בְּכַנִּיסָתִי אֲנִי מִתְּפַלֵּל, שֶׁלֹּא תֵאָרַע תַקְלָה עַל יַדֵּי...". בְּסִיפּוּר עֲמִלִים הַחֲסִידִים שֶׁתַּקְרָה תַקְלָה מוּחַצֶת וְסוֹפִית לְרַבִּי מִבְּעֵלְז וּבְטוּחִים שֶׁהַקְּב"ה עוֹמֵד לִימִינָם. הַמְּשַׁפֵּט "עַד שֶׁלֹּא יִזְקוּף [...] אֶת רֵאשׁוֹ" הֵינּוּ כְּמוֹבֵן הַיִּפּוּךְ שֶׁל הַבְּרַכָּה "בְּרוּךְ אַתָּה ה' זוֹקֵף כְּפוֹפִים וּמְתִיר אֲסוּרִים". כִּמָּה וְכִמָּה בִּיטוּיִים מְעִלִים אֶל פְּנֵי הַשֵּׁטַח אֶת סוּגִיַת הַלְּגִיטִימִיּוֹת שֶׁל הַשְּׂמִחָה: "הָיוּ חֲסִידֵי סְדִיגוּרָה שְׂמִחִים" – "בְּנִפּוּל אוֹיְבֵךְ אֵל תִּשְׂמַח" (מְשִׁלִי כִּד יִז). "לְשְׂמִחָה מֵהַ זֶה עוֹשֶׂה" – קֵהֶלֶת ב' ב' "לְשִׁחוּק אִמְרַתִּי מֵהוֹלֵל, וְלְשְׂמִחָה – מֵהַ זֶה עוֹשֶׂה?" בְּקֵהֶלֶת הַשְּׂמִחָה הַיָּא גְּנָאִי, וְגַם בְּסִיפּוּרָנוּ מִצְטִיִּירַת לְעֵינֵי הַקּוּרָא שְׂמִחָה שֶׁהִיא גְּנָאִי.

הַמִּילִים שֶׁבֵּהֵן בַּחֵר הַמְּסַפֵּר לְתַאֵר אֶת הַרְבֵּי מִבְּעֵלְז וְאֶת תְּפִילָתוֹ מִרְתִּיעוֹת אֶת הַקּוּרָא וּמְעִידוֹת עַל יַחַס מְסִתִּיעַ כְּלִפּוֹ: הוּא צוֹעֵק וְצוּחֵ, עֵקֶשׁ, טוּעָה וּמְסַרְבֵּ לְתַקֵּן אֶת טְעוּתוֹ:

[...] נִתְעַטֵּף הַרְבִּי מִבְּעֵלְז בְּטִלְיָתוֹ וַיִּרַד לְפָנָי הַתִּיבָה בְּצַעֲקוֹת וּבְצוּחוֹת כְּדָרְכוֹ, וְאִמְרַת הוֹדוּ יַדֵּי נַפְשׁ אֲשֶׁרִי קְדִישׁ וְתַפִּילַת לַחֵשׁ. בְּחִזְרַת הַשֵּׁ"ץ כִּשְׁהִגִּיעַ הַרְבֵּי מִבְּעֵלְז לְבְּרַכַת הַמִּינִים טוּעָה (שֶׁעֵמֵד לָהֶם לְחֲסִידֵי סְדִיגוּרָה "הַפְּדִיּוֹן"). מִיַּד עֵמֵד רְבִי הַעֲשִׂיל רַב הָעִיר וּדְפַק עַל הָעֵמוּד שֶׁלְּפָנָיו וְאִמְרַת, טוּעָה בְּבְרַכַת הַמִּינִים צָרִיךְ לְחַזֵּר לְרֵאשׁ הַבְּרַכָּה. הַרְבֵּי מִבְּעֵלְז שֶׁהִיא עֵקֶשׁ לֹא הִשְׁגִּיחַ בְּדַבְרֵי רַב הָעִיר וְלֹא חָזַר לְרֵאשׁ הַבְּרַכָּה. צַעֵק רְבִי הַעֲשִׂיל וְאִמְרַת, אִם אֵינוֹ חוֹזֵר חוֹשְׁדִין אוֹתוֹ בְּמִינּוֹת. וְתִיכֵף לְאִמְרָה הַפֶּךְ פְּנִי לְדִלַת וַיִּצֵּא.

אֲבֵהִיר כִּמָּה מִן הַבִּיטוּיִים: "חוֹשְׁדִין אוֹתוֹ בְּמִינּוֹת" – "וּמִפְּנֵי מֵהַ מַחְזִירִין אוֹתוֹ. חִיִּישִׁין שְׂמָא מִיֵּן הוּא, שְׂאֵם יֵהָא בּוֹ צַד מִינּוֹת" (תְּנַחוּמָא וַיִּקְרָא סִימָן ב'). אֲזַכּוֹר זֶה שֶׁל מִינּוֹת רוֹמֵז עַל הַמַּחְלֻקָּת הָאִמְתִּית הָעוֹמֵדֶת בְּרַקַע הַסִּיפּוּר: הַמַּחְלֻקָּת בֵּין חֲסִידוֹת צַאנֵז לְחֲסִידוֹת סְדִיגוּרָה. חֲסִידֵי צַאנֵז וְחֲסִידִים אַחֲרִים חֲשָׁדוּ בְּרַבִּי דְבִּבְעֵר מְלִיבּוּבָה, אֶחָד מִשְׁשֶׁת בְּנֵי שֶׁל רְבִי יִשְׂרָאֵל מְרוֹז'וֹן, שֶׁנִּתְפַּסֵּס

למינות ושבתכניתו להשתמד.²⁹ "ויצא" – מוטיב ידוע אצל עגנון: רש"י לבראשית כח י': "ויצא" – לא היה צריך לכתוב אלא וילך יעקב חרנה ולמה הזכיר יציאתו אלא מגיד שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם שבזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה יצא משם פנה הודה פנה זיוה פנה הדרה וכן (רות א) ותצא מן המקום האמור בנעמי ורות". בסיפורנו יצא ופנה זיוה של העיר קודם שיצא הצדיק, וגם כאן יציאתו של רב העיר מבית הכנסת מסמלת את כישלוננו של הרבי מבעלז ואת הפניית העורף של אנשי פידקמין אליו.

ראשון יוצא רב העיר, ולאחריו החשוב שבבעלי הבתים: "כיון שרב העיר יצא יצאו אחריו כמה בעלי בתים מסויימים, שהיו מדקדקים בדינים וזהירים בדברי השולחן ערוך. והחשוב שבכולם ר' יצחק זליג קפץ מן החלון וברח מחמת בושה. ידעו הכל שאותו מעשה נעשה על ידי חסידי סדיגורה, אבל אין לאחר מעשה כלום". אין אחר מעשה כלום הוא קיצורו של המשפט "אין לאחר בית דין כלום", דהיינו אין אפשרות לערער על פסיקת בית דין. כך שגור בספרות הפוסקים (ב"ב קנב ע"ב; סנהדרין כד ע"ב): "אין אחר קנין כלום". ובב"מ (ז) "הטוען אחר מעשה בית-דין לא אמר כלום".³⁰ מכאן שחסידי סדיגורה, שהתאספו בקלייזיל בלילה ועשו פדיון, רואים בעצמם בית דין. כישלוננו של הרבי מבעלז בברכת המינים הוא רגע המפנה בסיפור. מכאן ואילך יורדת קרנו וקרן חסידיו בפידקמין, ועולה כוחם של חסידי סדיגורה, המדקדקים בפרטי ההלכה בשו"ע ולא בכבוד האדם.

הסיפור מסתיים בשינוי האיזון בין החסידויות בפידקמין. בראשית הסיפור היו רוב אנשי העיר חסידי בעלז, ובסופו עוברים כמה מחסידי בעלז לצד סדיגורה. בראשית הסיפור נוסעים חסידי בעלז לבראד להביא את רבם לעירם, ובסופו נוסעים חסידי בעלז, לסדיגורה:³¹ "מכאן ואילך התחילו כמה מחסידי בעלז שבפידקמין מטין עצמם לצד סדיגורה. לא היו ימים מרובים עד ששכרו עגלה ונסעו לסדיגורה". לאחר שהתמסדה החסידות שמרו החסידים הקבועים על זיקה מתמדת לצדיק ולחצרו, ובין הצדיק לחסידיו הייתה זיקה הדדית. מעבר מחסידות לחסידות היה

²⁹ עם מות אחיו של ר' דב-בער מליובה – רבי מנחם נחום פרידמן, מייסד חסידות שטפנשט – ב-1869, החלו להסתמן אצל רבי דב-בער אותות דיכאון. בתקופה זו הוא ניהל שיחות אמונה עם פקיד הדואר הנוצרי המקומי. במשך הזמן גונב חשש ללב אשתו שמא מתכוון בעלה להמיר את דתו, והיא שיגרה הזמנה דחופה לאחיה – אדמו"רי חסידות צ'רנוביל, והם הזדרזו ובאו לליובה, נטלוהו עמם בעגלה והביאו אותו בניגוד לרצונו לסדיגורה, לבית אחיו רבי אברהם יעקב מסדיגורה. יצחק רפאל מביא בספרו **על חסידים וחסידות** שמועות שהתהלכו בין הנוצרים, ולפיהן עומד ישו להתגלות שוב בשנה זו, והיו מהם שסברו שסימני ההתגלות הזאת יהיו בהמרת הדת של רבי דב-בער.

³⁰ חידושי הרמב"ן ב"ב קמ ע"א; המקנה קידושין דף כו עמוד א; שו"ת יחל ישראל סימן קא.

³¹ עגנון נזהר מלהזכיר את הרבי מסדיגורה בסיפור.

נדיר. על פי רבי אלימלך מליז'נסק זהו תנאי ליכולתו של הצדיק לסייע לחסידיו. כשם שהצדיק צריך לרדת אל דרגתו של האיש הפשוט כדי לקרבו, כך על האיש הפשוט לדבוק בצדיק ולהאמין בו: "שיתקרב אל הצדיקים ויהיה לו אחדות עמהם".³² זהו קשר בלתי ניתן להפרדה.³³ מערכת יחסים כזאת, המבוססת על התחברות וזיקה הדוקה בין החסיד והצדיק, היא תנאי הכרחי ובסיסי בעבודתו של הצדיק. בסיום הסיפור חוזר הדגם שהיה מקובל למן הרבע האחרון של המאה ה-18 – הצדיק יושב ישיבת קבע, וחסידיו עולים אליו לרגל. החצר המלכותית של בית רוז'ין התפרסמה במיוחד והתקיימה בסדיגורה עד מלחמת העולם הראשונה. ב-1845 הייתה החצר בסדיגורה בשיא פריחתה: יותר מ-3,000 בני אדם³⁴ עלו לחצר בימי חג ומועד.

*

גרשון שקד כינה את עגנון *המהפכן המסורתי*. סגנונו ומערכת הסמלים שבהם משתמש שאובים מן הקנון. הטקסט, המקיים שיח רצוף עם זכרי לשון קנוניים, אינו שייך לעולמנו המודרני, וכבר באמצעות הלשון יוצר ניכור. אפשר להבחין בו ברובד גלוי וברובד סמוי. לעתים הרובד הגלוי מקנה לסמוי משמעות הפוכה. יש חוסר תיאום מכוון בין סימנים למסמנים, ודמותו הנאיבית של המספר הגלוי מתגלה כדמות חתרנית של המספר הסמוי. יש ניגוד בין העולם הנכסף לעולם הראלי, בין היסודות המסורתיים למהותם הפרודית בהקשר החדש, דבר הבולט במיוחד בספרו של עגנון **הכנסת כלה**, שבו העולם המתואר הוא כביכול עולמם של יראי שמים.

ברבים מסיפוריו של עגנון משתקף מתח בין מסורת לשינוי. הטקסט כתוב בלשון חז"ל וגם הקונוטציות רומזות על הקשר מסורתי, אבל התוכן סותר את המסורת, כגון טירופו של הירשל ב**סיפור פשוט**. הסטיות מהנורמה הופכות לעיקר. אפשר לקרוא את היצירות "סיפור פשוט", "תמול שלשום", ו"היה העקוב למישור" כדבר והיפוכו; אופיין הדו משמעי מחייב קריאה כפולה. המספר, המתחפש למספר תמים, קורץ בעינו האחת לקורא. בסיפורנו הביקורת על שתי החסידויות גלויה ואין צורך לחפור בו ולחשוף רבדים נסתרים. זוהי כתיבה פרודית. התנהגותם של חסידי בעלז, ובייחוד התנהגותם של חסידי סדיגורה, מעלה גיחוך אצל הקורא. הרשעות שבה נהגו חסידי סדיגורה כלפי הרבי מבעלז, לעומת זאת, מקוממת.

³² רבי אלימלך ויסבלום מליז'נסק. **נועם אלימלך**. ההדיר גדליה נגאל. ירושלים תשל"ד, עמוד 22.

³³ זכור לי שסבי ז"ל, ליפא אליעזר שווגר, שהיה חסיד הושיאטין מובהק, אמר שהחלוקה לרביים מקבילה לחלוקה לשבטי בני ישראל. כשם שאי אפשר לעבור משבט לשבט, כך אי אפשר לעבור מצדיק לצדיק. אדם נולד לתוך חסידות וצריך להמשיך בה.

³⁴ **צדיק ועדה**. עורך: דוד אסף. זלמן שז"ר 2001, עמוד 404, הערה 22.

פעמים רבות עגנון משתמש בכתביו במקורות חסידיים,³⁵ בדרך כלל בלי לצייןם. יחסו לחסידות, כמו שהוא בא לידי ביטוי בסיפוריו, איננו חד ערכי והשתנה במשך הזמן – לעתים אהד אותה מאוד והעריך את מנהיגיה,³⁶ ולעתים לא חסך ממנה את שבט הביקורת. לפעמים המספר מזדהה עם העלילה החסידית;³⁷ בסיפוריו על הבעש"ט, למשל, הן אלו שבלקטים והן אלו ששובצו בסיפורים ארוכים או בנובלות בלי לציין את מקורם, ניכרת הערצה. אולם בדרך כלל נכללת בסיפורים ביקורת חברתית כלפי הפרט או כלפי החברה, ומובלעת גם ביקורת על החסידות, כמו בסיפור "הפדיון". הביקורת מופיעה באמצעות תיאור של מחלוקת בין חסידים למתנגדים,³⁸ אשר קרעה את החברה היהודית במזרח אירופה בראשית המאה ה-19, ביקורת על החברה היהודית ערב מלחמת העולם הראשונה והשבר החברתי הגדול, או בלבוש אחר כמו בסיפורנו.

לדעת הלל ויס מעידים סיפורי המחלוקת הרבים שכתב עגנון על מריבות בתוך החברה היהודית, ומשמשים גורם מרכזי לשואת יהודי אירופה.³⁹ סיפורנו, הכתוב בסגנון פרודי, משקף את תהליך הניוון שעברה החסידות מהדור הראשון של מייסדי החסידות אל הדור השני, השלישי וכך הלאה. זהו סיפור נורא על מצב קיומי אנושי ועל היגררות אחר יצרים שאין עליהם שליטה. נראה שגם בהיכלות הקודש, כמו בקלויז שבו מתרחשת העלילה, פועלים יצרים אפלים, ולפעמים אף ביתר שאת.

³⁵ גדליה נגאל. "השימוש במקורות חסידיים בכתבי עגנון", **חקרי עגנון**. בר אילן 1994, עמודים 39-48.

³⁶ ראו: "הנידח", **אלו ואלו**. שוקן תש"ך, עמודים ט-ס. החוקרים חלוקים בדעותיהם איזה אדמו"ר עמד לנגד עיניו של עגנון כשכתב את הנידח. לדעת דן מירון נכתב הסיפור על פי דמותו של רבי אורי מסטרלינסקי, ולכך רומז גם השם – אוריאל. לדעת גדליה נגאל הסיפור מרמז לרבי יעקב יוסף מפולוניה. האירוניה באה לידי ביטוי בעיקר בעובדה שבתו של רבי אביגדור מתה כי סבה מנע ממנה את תפילתו של רבי אוריאל, ובנה, רבי גרשום, נכדו של רבי אביגדור פרנס, עובר מהשקפת העולם של סבו המתנגד – לחסידות. קללתו של רבי אוריאל את צאצאיו של רבי אביגדור "כי ידח ממנו נדח" מביאה כליה על רבי גרשום.

³⁷ ש"י עגנון. "המניין", **אלו ואלו**. שוקן תש"ך, עמוד תמ.

³⁸ ש"י עגנון. "תהילה", **עד הנה**. שוקן תש"ך, עמודים קעח-רו.

³⁹ הלל ויס. "כיסוי הדם", **לפנים מן החומה**. שוקן תשל"ה, עמודים 51-105.